

İslam Mezhepleri Tarihi'nde Mâtürîdî*

Osman Oral**

Giriş

Türk-İslam âlimi Mâtürîdî'nin tam ismi Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî el-Hanefî (ö.333/944)'dir.¹ O, inanç silsilesinde Hanefî mezhebinin imamı, büyük müctehid İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe (ö.150/767)'yi anlayan, onun itikâdî görüşlerini dönemine, çağına ve daha sonraki dönemlere sistemleştirerek aktaran bir âlimdir.² Özellikle İslam dünyası ve Türk toplumu için hatırlanması ve örnek alınması gereken önemli şahsiyetlerden olan Mâtürîdî, tefekkür ve bilim tarihinin kilometre taşlarını oluşturan, çağının gelişmelerine damga vurarak daha sonraki dönemlerde de referans alınan müstesnâ düşünürlerden biridir. O, imâm (*kendisine uyulan, önder*), âlemü'l-hüda (*hidâyet meş'alesi, sancağı*), imâmü'l-hüda (*hidâyet önderi*), imâmü'l-mütekellimin (*Kelâm âlimlerinin lideri*), musahhihu akâidi'l-müslimin (*müslümanların akaidini yanlışlardan arındıran*), reisü ehl-i sünne (*ehl-i sünnetin reisi*), şeyhü'l-imâm, eş-şeyh el-imâm ez-zahit reisü ehl-i sünnet vb. gibi lakâplarla tanındı.³

Mâtürîdî, dinî konularda Kur'an bütünlüğünü merkeze alan rasyonel ve dengeli yorumlarıyla tarihi süreç içerisinde gelişen Ehl-i Sünnet çizgisinin oluşumu ile yaşadığı dönemde birçok akımların etkisine ve tehdidine maruz kalan İslam toplumunun birlik ve bütünlüğüne de birçok açıdan çok önemli katkılar yapmıştır. İfrat ve tefrit yani aşırı görüşlerden uzak olunmasını isteyen Mâtürîdî, Allah'ın

* Bu tebliğ "Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı" adlı doktora tezinden alınmıştır.

** Dr., Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelâm ve İtikadî İslam Mezhepleri Anabilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi, Yozgat/TÜRKİYE, osman-oral@hotmail.com ORCID: 0000-0002-6403-5144

1 Bkz. Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tabıratü'l-Edille fi Usulî'd-Din*, Tahk. Hüseyin Atay,Şaban Ali Düzgün, DİB Yayınları, Ankara 2004, I, 19, 29.

2 Bkz. Ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed Ebû'l-Vefa el-Kureşî, *el-Cevahirü'l-Mudîyye fi Tabakati'l-Hanefiyye*, Kahire 1413/1993, II, 130 vd; Ebû'l-Hasenât Muhammed b. Abdulhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Tercîmi'l-Hanefiyye*, Kahire 1324, s. 195.

3 Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Tahk. Mecdi Basellum, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2005, I, 73; Nesefî, *age.*, I, 19, 29; Ebû'l-Vefa, *age.*, II, 130 vd; Leknevî, *age.*, s. 195.

aşırılıklardan uzak “*vasat ümmet*”⁴ kılması ve Hz. Peygamber’in de işlerin en hayırlısının iki uçta yani ifrat ve tefritte kalmayıp orta yolu takip eden mezhepleri işâret etmesiyle kişinin de dinî konularda itidâli görüşleri seçmesini tavsiye ettiğini söyler.⁵ O, dini anlama konusunda araştırmacı, sorgulayıcı bir ruhla gelişimi ve ilerlemeyi hedefleyip, daha hoşgörülü bir tutum sergiler, aklın ve naklin ışığında meseleleri çözmeye çalışır. Böylece Selef akidesi onun elinde yorumlanarak *Kelâm İlmi’ne* dönüşür ve “Mâtürîdiyye” denilen itikâdî mezhep de tarihte yerini almış olur. Mâtürîdî’nin Ebû Hanîfe’ye dayanan inanç konularını akli, ilmî verilerle destekleyip aklıleştirilmesi, onun kelâm sisteminin teşekkülünün temelini oluşturur. O, birey ve toplumları dışlamak yerine birleştirici ve bütünleştirici, dinin özünü ilgilendirmeyen görüş farklılıklarını hoşgörüp, onların sahiplerini dinden çıkmış saymamaktadır.⁶ Akla, tefekküre, analitik düşünmeye önem veren Mâtürîdî’nin birleştirici ve bütünleştirici görüşlerinin özellikle günümüz İslam dünyası ve Türk toplumu için hatırlanması ve örnek alınması, gelecek kuşaklara aktarılması önem arz etmektedir.

A. Hayatı

Mâtürîdî’nin ilmi üstünlüğü ve faziletli kişiliği sebebiyle pek çok isim ve lakâpla anılmasına rağmen ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte,⁷ hicrî üçüncü asrın ortalarında bugünkü Özbekistan Cumhuriyeti Semerkand şehrinin Mâtürîd kasabası veya köyünde muhtemelen 238/852 yılında doğdu.⁸ 333/944 yılında Semerkand’ta vefât etti. Genellikle bilginlerin gömüldüğü Çakerdize Mezarlığı’na defnedildi.⁹ Burada medfûn bulunan âlimlerin özelliği Mâtürîdî anlayışının oluşumunda önemli bir yere sahip oldukları, aynı sosyal sınıftan ve

4 Bakara, 2/143.

5 Mâtürîdî, Hz. Peygamber’in ümmetin firkalara ayrılacağını haber verdiğini, kendisi ve ashabının mezhebine sarılmalarını işâret ettiğini, bunun da Hak ehli yani Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat olduğunu söyler. Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Tahk. A.Vanhoğlu, Mizân Yay., İstanbul 2005, I, 82, II, 245-6.

6 Ebû Mansur Mâtürîdî, *Kütübü’t-Tevhid*, haz. B.Topaloğlu, M.Aruçi, İSAM, Ankara 2005, s. 518, 521-3.

7 Bkz. Ebû Sa’d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr Sem’ani, *el-Ensab*, Neşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani, Beyrut 1400/1980, I, 498, V, 144, 155.

8 Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. XIX; Leknevî, *age.*, s. 195; Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed İbn Sâlim İbn Ebi’l-Vefâ, *el-Cevâhirü’l-Mudîyye fî Tabakâti’l-Hanefiyye*, Tahk. Abdülfettah M.el-Hulvî, Dârü’l-Hicr li’t-Tıbaa’ ve’n-Neşr, Kahire 1993, III, 360-1; Ebû’l-Fidâ Z. Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcü’l-terâcim*, Tahk. M. Hayr Ramazan Yusuf, Dârü’l-Kalem, Dimaşk 1992, s. 249.

9 Bkz. Sem’ani, *age.*, I, 498; Leknevî, *age.*, s. 195.

onun ideolojisini yansıtan, aynı mektebe (Djuzdaniyya-Mâtürîdî) mensup âlimlerin buraya gömülmesidir.¹⁰ Arkadaşı ve öğrencisi Hâkim es-Semerkindî (ö.340/951) mezar taşına: “*Burası bütün hayatını ilme adayan, gücünü ilmin yaygınlaşması ve öğretilmesi yolunda tüketen, din yolundaki eserleri övgüyle anılan ve ömrünün meyvelerini devesiren kişinin kabridir*”¹¹ ibaresini yazdırtmıştır. Mezartaşındaki bu ifade onun ilmî kişiliğini gösterdiği gibi aynı zamanda orada defnedildiğini gösteren bir delil kabul edilebilir. Mâtürîdî âilesinin fertleri hakkında babası ve dedesinin (Muhammed b. Mahmud) adından başka bir şey bilinmemektedir.¹² Mâtürîdî hakkında birçok sebepten dolayı döneminde ve sonraki kaynaklarda fazlaca bir bilgi de bulunamamaktadır.¹³ O’na verilen “Ensari” lakabının, soy olarak değil de müslümanlara yardım ettiği için olduğu söylenir.¹⁴ Mansûr künyesini kullanması onun Mansûr adlı bir oğlu olduğunu akla getirirse de Mâtürîdî, Tebbet sûresinin tefsirinde Ebû Leheb’in künyesi münasebetiyle -*künyelerin anlamları üzerinde açıklama yaparken*- “Ebû Mansûr” künyesinin örfen, evlâdı olmayan kişiye Mansûr adında oğlu olması temennisiyle verilebileceğini kaydeder.¹⁵ Örnek olarak bu künyenin seçimi bir rastlantı değilse kendisinin erkek oğlu bulunmadığının bir işareti sayılabilir. Mâtürîdî’nin nesli ise kızı ile devam ettiği tahmin edilmektedir. Mâtürîdî’nin Semerkand’ın Siyab merkez ilçesinin ikinci Şark Mahallesi Gücdüvan sokağında yer alan mezarının bulunduğu alana 2000 yılında yeni bir türbe ve etrafına bir külliye inşa edilmiştir.¹⁶

B. Mâtürîdî’nin Yaşadığı Çevre ve Mezhepler

Mâtürîdî, doğduğu şehrin adıyla “*Semerkindî*” nisbeti ile de anılır.¹⁷ Semerkand ve çevresinin Türklerin çoğunlukla bulunduğu bir bölge olması gözönünde alındığında Mâtürîdî’nin Türk asıllı olma ihtimâli yüksektir. Eserlerinde yer alan cümlelerin birçok yerde Türkçe cümlelerin kuruluşuna benzediği gözlenir. Bu sebeple

10 Çakerdize Mezarlığı’nda medfûn olan Mâtürîdî’nin soyundan gelen iki kişiden bahsedilir ve bunların da kızının torunları olduğu belirtilir. Bunlar, Şeyh Kâdı Hasan el-Mâtürîdî (ö.450/1058) dir. Kâdı Ebû’l-Hasan Ali b. Hasan el-Mâtürîdî (ö.511/117) de babaannesi Mâtürîdî’nin kızının kızıdır. Bkz. Aşirbek Muminov, “Mâtürîdîlik Araştırmalarında Kaynak Olarak Semerkand Câkardize Mezarlığı”, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, MÜ, 2009, s. 453.

11 Bkz. Nesefî, *age.*, I, 471-2; Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, DİA, İstanbul 2005, XXVIII, 147.

12 Bkz. Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, İstanbul 2008, s. 36-7?.

13 W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Terc. E. Rubi Fiğlalı, Ankara 1981, s. 390.

14 Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. XVIII; Sönmez Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî”, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 2011, s. 24.

15 Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, X, 602; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XVII, 364.

16 Bkz. Özen, “Mâtürîdî”, DİA, XXVIII, 146.

17 Mâtürîdî, *Tevhid*, s. XI, Bkz. Nesefî, *age.*, I, 19, 29.

Mâtürîdî'nin Türk asıllı olma ihtimali kuvvet kazanır.¹⁸ Ceyhun nehrinin batı yakasının adı Horasan'dı. Bölgede *Nesef, Semerkand, Buhârâ, Tirmiz, Taşkent, Fergana* gibi önemli kültür merkezleri yer alıyor, Buhârâ'ya İslam'ın kubbesi deniliyordu.¹⁹ Bölge âlimlerin yetişmesi için müsâitti. Merv, Belh, Maverâünnehr bölgeleri gibi birçok Türk şehirleri Ebû Hanîfe'nin mezhebine mensuptu.²⁰ Semerkand'taki Hanefilerin önderi kabul edilen Mâtürîdî ve hocaları Ebû Hanîfe'nin itikad ve fıkıh anlayışını benimsemişlerdi. Mâtürîdî'nin fikirleri, önceleri “*Semerkand Hanefliği*”, daha sonraları da “*Mâtürîdîlik*” olarak isimlendirilmişti. Ebû Hanîfe'nin fıkha ve itikada dâir görüşleri ilk başlarda “*Hanefilik*” denilmekteyken, Mâtürîdî'nin onun itikadî görüşlerini sistemleştirmesinden sonra bu yapı genel olarak “*Mâtürîdîlik*” şeklinde adlandırıldı.²¹ Ancak fıkıh sahasında Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin takip edilmesi nedeniyle bu sahada Hanefilik ismi kullanılmaya devam etti. Türklerin hâkimiyeti altında olan yerlerde akla ve fikri özgürlüğe değer veren Hanefilik yaygındı. İtikadî ve fikhî mezhepler bu topraklarda üstünlük sağlamıştı. Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu bölgelerde müslüman Türkler, genelde fıkıhta “Hanefiye”, akâidde de “Mâtürîdiye” mezhebini benimsemişlerdi.²²

Mâtürîdî'nin yetiştiği coğrafya ve bu coğrafyaya hâkim “Samaniler” hakkında tarihçi İbn Hallikân (ö.681/1282): “*Samanoğulları hükümdarları Mâverâünnehr ve Horasan civarlarına hükmediyor, yönetim ve icraatları ile hükümdarların en hayırlısı konumundaydılar. Hükümdarlar için “Sultanü’z-Selâtin” ünvanı kullanılır ve hep bu isimle anılırlardı. Adâlet, dindarlık ve ilim onların özelliklerindendi*”²³ cümlesini kaydeder. Makdisî (ö.682/1283) de “*Bu bölge ilim ve âlimler yönünden zirveye ulaşmış bir bölgedir. İlim ve hayırın hazinesidir. İslamın aşılılmaz muhkem kalesidir. Bu ülkede fakihler âlimler, krallar seviyesine ulaşmışlardır*”²⁴ der. Bölgede fakihler ve âlimlere üstün değer verildiği anlaşılmaktadır.²⁵

18 Bkz. Sem'ani, *age.*, s. 498; Ali Abdülfettah el-Mağribî, *İmâmu Ehli's-sünne ve'l-Cema'a Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Arauhu'l-Kelâmiyye*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1405/1985, s. 20 vd.

19 Yakut el-Hamevî, *Mu'cem ül-Büldan*, Beyrut 1957, VII, 247, 350.

20 Bkz. M. Ebû Zehrâ, *İslam'da Siyasi ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, terc. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Hisar Yay., İstanbul 1983, s. 322 vd.

21 Bkz. Nesefî, *age.*, I, 473-4.

22 Bkz. Nureddin es-Sabuni, *el-Bidaye fi Usulî'd-Din*, Terc. Bekir Topaloğlu, DİB Yay, Ankara 1995, s. 11.

23 Bkz. Ebû'l-Abbas Ahmed İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, Mısır trs. IV, 245.

24 Bkz. Muhammed b.Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekasim fi Marifeti'l-Ekaim*, London 1909, s. 380.

25 Bkz. Makdisî, *Ahsenü't-Tekasim*, s. 380.

Mâtürîdî'nin hayatı boyunca 12 Abbâsî halifesi değişmiş ve son olarak el-Muttakî'nin hilâfeti döneminde (329-333/940-944) vefât etmişti. Onun hayatı, Abbâsî devletinin zayıflama dönemine rastlar. Abbâsî Devleti eski gücünü kaybedince Bağdat, tek ilim merkezi olmaktan çıkmış, Semerkand ve Buhârâ gibi Orta Asya şehirleri önem arz etmeye başlamıştı. Meselâ batılı bir yazar, Buhârâ'daki ilmî hareketliliği “doğu memleketleri içinde Buhârâ, İslam'ın kubbesidir ve onlar arasında konumu itibarı ile Bağdat'a benzemektedir. Çevresi âlimlerin nuruyla aydınlanmış, en nadide yüce şahsiyetlerle süslenmiştir. Kadim devirlerden itibaren her çağda o, her bölgeden büyük din âlimlerinin bulunduğu yer olmuştur”²⁶ diyerek dile getirir.

Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde Semerkand bölgesi pek çok din, kültür ve akımların kavşak noktasında herkesin çocuklarını okutmak için gönderdiği önemli bir merkezdi. Semerkand âlimleri fıkıh ve hadisi bilen, kelâm ilmi'nde derinleşmiş, bölgedeki bid'at ve dalâlet ehline karşı, amansız mücadele veren kimselerdi. Mâtürîdî'nin *Nişabur*, *Rey*, *Basra*, *Bağdat* gibi ilim ve kültür merkezlerine seyahat ettiğine dâir kesin deliller bulunmamakla beraber, bu şehirlerin bazılarında yaşayan hocaları kanalıyla kültürleri hakkında bilgi sahibi olduğu düşünülebilir. Çevresindeki bu sosyal şartlar, çeşitli fikir akımları ve mezheplerin oluşu, Mâtürîdî'nin Ehl-i Sünnet'in en önemli akîde ve düşünce sistemini oluşturması için oldukça müsâitti. O, hür düşüncenin daha yaygın olduğu bir ortamda bulunuyordu. Bu fikrî zemin, felsefî ve kelâmî münâkaşaların seviyesi açısından önem arz etmişti. Eş'ariyye kelâm mektebinin doğup geliştiği yer olan Irak, pek çok bid'at mezhebinin çıktığı bir bölgeydi. Mâtürîdî'nin yetiştiği Mâverâünnehr ise Irak'tan uzak olduğu için az da olsa bid'at akımlarından uzak kalmıştı. Mâverâünnehr toprakları, Orta Asya'da Batı Türkistan sınırları içinde kalan ve günümüzdeki Özbekistan ve Tacikistan Cumhuriyetlerini içine alan bir bölgeydi. Samâniler zamanında, başkent Buhâra olmasına rağmen, kalabalık bir yer olan Semerkand yöneticilerin ilim adamlarına vermiş oldukları değer dolayısıyla o zamanda pek çok şehir, ilim merkezi haline gelmiş, hatta oluşturulmuş olan fikir hürriyeti sayesinde Bağdat'ı aratmayacak derecede gelişmişti.²⁷

Sonraları bu değişik fikir ve akımlar o bölgelerde de yayıldı. Böylece Horasan bölgesi hariç Mâverâünnehr bölgesinde Mu'tezile fikirleri hâkim oldu. İlim adamlarının yetişmesinde sosyal çevrenin yanında, bulunduğu ilmî ve kültürel seviyenin etkisi de inkâr edilemez. Mâverâünnehr'de sağlam bir hükümet yapısının

26 Bkz. R. Nelson Frye, “Orta Çağ Başarısı Buhârâ”, çev. Hasan Kurt, *AÜİF Dergisi*, (2000), XII, 425.

27 Bkz. K. Philip Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, Terc. Salih Tuğ, İstanbul 1995, s. 727.

varlığıyla birlikte, asayiş sağlanıp yüksek sınıfın baskısına karşı alt sınıf koruma altına alınmıştı. Mâtürîdî, Samanîlerin güçlü yönetimi devresi 261-389/874-999 yılları arasında İran'ın bütününe hâkim oldukları dönemde yetişti. Samanoğulları, ilim adamlarını himaye ederlerdi. Dolayısıyla Orta Asya'da bulunan Semerkand, Buhârâ ve civar şehirler, bu yüzyıllarda birer ilim merkezi konumundaydılar. Semerkand bölgesinin o dönemde, Kelâm, Fıkıh, Tefsir, Edebiyat, Tıp, Astronomi ve Felsefe gibi ilimlerin merkezi durumunda olduğu söylenebilir. Firdevsî (934-1020)'nin Fârisîlerin millî destanı “Şehnâme”yi bu devirde yazması, yine filozof ve hekim İbn Sina (980-1037) felsefi eserleri yanında Avrupa'da uzun seneler tıp ilminin ana kitabı olarak okutulan “eş-Şifâ” adlı meşhur eserini VIII. Samanî hükümdarı Nuh b. Mansur (976-997) zamanında yazmaya başlaması bunun önemli örneklerindedir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de fikir ve inanç özgürlüğünün çok geniş çerçevede serbest bırakıldığı ülkeler, dönemlerinin güçlü ülkeleri olma şansını yakalamışlar, aynı zamanda teknik ve ekonomik gelişmelerde harikulâde bir ilerleme sağlamışlardır.

Mâtürîdî, Maverâünnehr'e kadar gelen Mu'tezile'den başka, Dehriye,²⁸ Seneviyye²⁹ ve Karâmita'ya³⁰ karşı mantıklı ve istikrarlı mücadeleler vermişti. Mecûsilik,³¹ Menaniyye,³² Sabiiyye,³³ Maniheizm,³⁴ Deysâniyye,³⁵ Merkuniyye,³⁶ Bâtniyye³⁷

28 Dehriyye; âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist felsefe akımıdır. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, V, 158; *Tevhid*, s. 85, 110-5.

29 Seneviyye; âlemi birbirine zıt iki kadim aslan yarattığına inanan din veya mezheplere verilen genel addır. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 57-8, 187, 232, *Te'vilâtü Ehl-i Sünnne*, VI, 477.

30 Karamita; aşırı Şii İsmâiliyye mezhebidir. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 189, 233.

31 Mecûsilik, Budizm ve Zerdüştiliğin eski İran inanç ve gelenekleriyle karışmasından oluşan dindir. Mecûsî dinî metinlerinde tanrı inancı açısından monoteizmden politeizm ve düalizme kadar farklı inanç özellikleri yer almaktadır. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 142, 264.

32 Menaniyye; nur ve zulmet ilah tasavvurunda olan fırkadır. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 230, 250, 260, 320 vd.

33 Sabiiyye; Güney Mezopotamya'da yaşayan ve ışık-karanlık düalizmine dayalı gnostik inançlarıyla tanınan topluluğun bağlı olduğu din veya mezhep. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 260.

34 Maniheizm; III. yüzyılda Mani tarafından eski İran'da kurulan ve günümüzde müntesibi bulunmayan gnostik bir dindir. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 240, 250 vd.

35 Deysaniyye; milâdî II. yüzyılın sonu ile III. yüzyılın başlarında İbn Deysân (ö. 222) tarafından kurulan ve nur ile zulmet esasına dayalı âlem görüşünü benimseyen gnostik fırkadır. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 249 vd.

36 Merkuniyye, milâdî II. yüzyılda ortaya çıkan, âlemin ezeli olduğunu savunan ve günümüzde müntesibi bulunmayan ilk heretik hristiyan mezhebidir. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 261 vd.

37 Bâtniyye; nasların zâhirî mânalarını kabul etmeyen, gerçek anlamları ancak Tanrı ile ilişki kurabileceği kişilerin bilebileceği temel görüşünü savunan aşırı fırkalar. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 120, 121, 122, 149.

gibi birçok akımların düşünce ve görüşleri Mâtürîdî'nin çevresinde vardı. O'nun "Kitâbü't Tevhid" adlı eseri bunlar gibi aşırı fikir ve bid'at cereyanlarını içine alan ve bunları gereği gibi çürütmeye çalışan en değerli ve en eski vesika mahiyetini taşımaktadır. Dönemindeki çeşitli fırka ve mezhepleri iyi tanıdığı, Arap, Yunan ve Fars kültürü hakkında bilgi sahibi olduğu da anlaşılmaktadır. Görüşlere eleştiri, tenkit ve problemlere yaptığı açıklamalarından bu dini ve felsefi görüşlere ilaveten bölgede Hristiyanlık, Yahudilik, Şamanizm,³⁸ Mazdekizm³⁹ gibi değişik din ve kültürlerin görüşleri de vardı. Abbasî iktidarlarının batı merkezlerinde baskı gören Hâricilik,⁴⁰ Mürcie,⁴¹ Cebriye,⁴² Mu'tezile,⁴³ Zeydilik,⁴⁴ İsmaililik⁴⁵ gibi pek çok siyâsî ve itikâdî mezhep görüşlerini merkezi otoritenin zayıfladığı bu bölgelerde tutunmaya çalıştığı da bilinmektedir.⁴⁶

Tasavvufî akımlar da bölgede varlıklarını Ebû Yezid el-Bistamî (ö.261/848), Cüneyd-i Bağdadî (ö.297/909), Hallac-ı Mansur (ö.309/922) gibi sûfilerle sürdürmüşlerdi. Bu ortamda yetişen Mâtürîdî'nin Mu'tezile mezhebine karşı öne sürdüğü görüşleri ve felsefi yorumlarıyla Eş'arî'den ayrı olarak kendi başına bir kelâm sistemi kurduğu, ayrıca İslam dışı fırkalarla da mücadele ettiği tarihi bir gerçektir.⁴⁷

Hicrî IV. yüzyılda Mâverâünnehir bölgesinde yaşayan ve İslam dünyasındaki fikrî, itikadî ve ilmî gelişmelere önemli katkılarda bulunan Mâtürîdî'nin yaşadığı bölge, çeşitli din, inanç, mezhep, felsefe, kültür ve medeniyetlerin kaynaştığı bir konuma

38 Şamanizm; Paleolitik Çağ'dan günümüze Sibiryâ ve Orta Asya topluluklarında varlığını sürdüren inanışlardır.

39 Mazdekizm; milâttan sonra V. yüzyılda İran'da ortaya çıkan düalist ve gnostik karakterli reformist dinî oluşumlardır.

40 Hâriciler; dinî ve siyâsî konulardaki aşırı görüşleri ve faaliyetleriyle tanınan fırkadır.

41 Mürcie; İslam'ın ilk döneminde ortaya çıkıp ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle tanınan itikadî siyâsî fırkadır.

42 Cebriyye; insanlara ait ihtiyarî fiillerin ilâhî irade ve kudretin zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan mezheplerdir. Yani insanın özgür irâde ve ihtiyarına değer atfetmeyen anlayışlardır.

43 Mu'tezile; itikadî meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren ilk kelâm mezhebidir.

44 Zeydiyye; II. (VIII.) yüzyılın ilk çeyreğinde Kûfe'de ortaya çıkan, Irak, Taberistan ve özellikle Yemen'de varlığını sürdüren ılımlı bir Şii fırkasıdır.

45 İsmaililik; İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık'a (ö.148/765) nisbet edilerek varlığını sürdüren aşırı Şii mezhebidir.

46 Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 2009, s. 24.

47 Mustafa Saim Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akide Risâlesi ve Şerhi*, TDV Yayınları, Ankara 2011, s. 8.

sahiptir. *Te'vilâtü'l-Kur'ân* ve *Kitâbu't-Tevhîd* adlı eserlerinde Yahûdilik, Hıristiyanlık, Felasife, Sufestâiyye,⁴⁸ Tabiatçılar, Dehriyye, Zenâdika, Sümeniyeye,⁴⁹ Müneccime,⁵⁰ Burgûsiyye,⁵¹ Şia, Cehmiyye, Cebriyye, Deysâniyye, Haşeviyye, Mârikiyye, Mücessime, Mürcie, Müşebbihe, Neccâriyye, Kerrâmiyye⁵² ve Bâtuniyye gibi din, mezhep ve düşüncelere temas etmekte ve onların bazı görüşlerini tenkide tâbi tutmaktadır. Bu durum onun yaşadığı çağda, değişik görüşlerin, itikadî, felsefî ve siyasî mezhep ve akımların ortaya çıktığı, İslam inancına hem dışarıdan hem içeriden zararlı ve yıkıcı düşüncelerin sokulduğu bir dönem olduğunu da ispatlar. Böyle bir ortamda Mâtürîdî, bir taraftan İslam inançlarını hedef alıp yıkmaya çalışan pek çok düalist ve inkârcı akımların görüşlerini ve iddialarını ele alıp çürütmeye çalışırken, bir taraftan da başta tevhid olmak üzere İslam inanç esaslarını tespiti, ispata ve savunmaya çalışmış, belki de bu ortam O'nun dehasını ortaya çıkarmıştır.

C. Eserleri

Mâtürîdî, Kelâm, Mezhepler, Tefsir, Kur'ân ilimleri, Fıkıh ve Usûlü hakkında pek çok eser yazmıştır. *Kitâbu't-Tevhîd* ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân* dışındaki eserler bize kadar maalesef ulaşmamıştır. 14 adet eser Mâtürîdî'ye nisbet edilmiştir. Kelâm, Mezhepler Tarihi, Fıkıh ve Tefsir alanlarında olduğu anlaşılan bu eserlerin haricinde çeşitli kaynaklarda ona nispet edildiği halde aidiyeti kuşkulu olan veya ona âit olmadığı belirtilen eserleri de vardır.⁵³ Elimizde mevcut eserleri *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân* veya *Te'vilâtü Ehli's-Sünne'*dir.

48 Sufestâiyye; varlık ve olayların gerçekliğini ve bilgilerin doğruluğunu inkâr eden, doğru ve geçerli bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını savunan felsefî mezheptir.

49 Sümeniyeye; Budist inancını benimseyenlere verilen addır.

50 Müneccime; âlemin yıldızlar tarafından yaratılıp yönetildiğini, yıldızların konum ve hareketlerine dayanarak gaybî bilgilere sahip olduklarını ileri sürenlerdir.

51 Burgusiyye; Neccâriyye kelâmcılarından Burgûs lakabıyla tanınan Muhammed b. İsâ'nın (ö.240/854) fikirlerini benimseyenlere verilen isimdir.

52 Kerrâmiyye; III. (IX.) yüzyılın sonlarından itibaren Muhammed b. Kerrâm (ö.255/869) Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkan itikadî mezheptir. Mâtürîdî bunların sadece diliyle kabul etmekle imân olacağı görüşünün tutarsızlığını söylemektedir. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 35.

53 Ahmed b. Mustafa Taşköprülüzâde, *Miftahü's-Saade ve Misbahu's-Siyade fi Mevduati'l-Ulum*, Kahire trs. , II, 96, 151, 152; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifin Teracimü Musannifu'l-küttübü'l-Arabiyye*, Darü İhyai't-turasil-Arabiyye, Beyrut trs, XI, 300; Mâtürîdî'ye aidiyeti kuşkulu eserler şunlardır: 1) Şerhu'l-Fıkhu'l-Ekber, 2) Şerhu Camii'l-Kebir, 3) Kitabu'l-Akide, 4) Kitab fi't-Tasavvuf, 5) Kitabu'r red ala ehli'l-Ehva, 6) Kitabu'l-Lü'lüyyat, 7) Kitabüş-Şia, 8) Kitab fi fazl Sübhanallah, 9) Risâle fi'l-İmâm. Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. XXVI vd; Kutlu, "Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Mâtürîdî Kültür Çevresiyile İlgili Bibliyografya", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 394 vd.

Kitâbu't-Tevhid, Eser, Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından yayımlanmış ayrıca Bekir Topaloğlu kitabı Türkçe'ye çevirmiştir (Ankara 2002).

Te'vilâtü Ehli's-Sünne veya Te'vilâtü'l-Kur'ân, Eser, Mâtürîdî'nin öğrencilerine verdiği ders notlarının kitap haline getirilmesiyle olması muhtemeldir. Hacimli dirâyet tefsiri örneği kabul edilebilir.⁵⁴ Mizan Yayınları'nca 18 cilt tahkikli basılmış, Ensar Yayınları tarafından da Türkçe'ye aktarımı devam etmektedir.

Bu eserlerinden başka kaynaklarda isimleri zikredilen; Kitabu'l-Usûl fî Usuli'd-Din, Kitabu'r-Red ale'l-Karamita, Reddu Usuli'l-Hamse Li Ebi Muhammed el-Bahili, Reddu Evaili'l- Edilleti lil-Ka'bi, Reddü Tehzibi'l-cedel li'l-Ka'bi. Reddu Vaidi'l-fussak li'l-Ka'bi, Reddu Kitabeti'l-Îmâmeti li Ba'dır-Revafid, Beyanu Vehmi'l-Mu'tezile, Risaletü't-Tevhid ve Risale fî'l-Akâid, Me'hazu's-Şer'i, Kitabu'l-Cedel ve Risâle fî Ma la Yecüzü'l-Vakfu Aleyhi fî'l-Kur'ân gibi eserleri de bulunmaktadır.⁵⁵

D. Hocaları, Öğrencileri, İlmî Kişiliği ve Metodu

Mâtürîdî'nin ilmî yönden yetişip gelişmesine pek çok âlimin katkıda bulunma ihtimâli oldukça yüksek olmasına rağmen, kaynak yetersizliği ve mevcut kaynaklardaki bilgi azlığı sebebiyle bunlardan çoğunun kimliği bilinmemektedir. Semerkand'ın tarihi, coğrafi ve sosyo-kültürel faktörlerin yanı sıra yoğun bir şekilde yapılan eğitim faaliyetlerinin Mâtürîdî'nin yetişmesinde katkısının büyük olduğu söylenebilir. Meselâ Semerkand'taki “*Darü'l-Cüzcaniyye*” adlı eğitim merkezi Mâtürîdî, hocaları ve öğrencilerin yetiştiği ilim yuvasıdır.⁵⁶ Mâtürîdî'nin öğretmenleri arasında yer alan Ebû Bekir el-Cürcânî (ö.285/898) Horasan'da Belh yakınlarında bir kasaba olan Cürcân'da doğmuş, Nusayr b. Yahya (ö.268/881), Belh şehrinde yaşamış Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö.248/862) de Re'y şehrinde kadılık yapmıştır.⁵⁷

Tesbit edilebildiği kadarıyla Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Salih el-Cüzcânî (III. asrın ortaları), Ebû Nasr Ahmed b. El-Abbas b. el-İyâzî (ö.260/874), Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö.248/862), Nusayr b. Yahya el-Belhî (ö.268/881), Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Cüzcânî (ö.285/898) Mâtürîdî'nin hocaları

54 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 86.

55 Nesefî, *age.*, I, 146, 359; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukâl fî Usuli'l-Fıkh*, Tahk. Ahmed Fehmi Ebu Sinne, Riyad 1984, s. 70, 659, 660, 746; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir 2010, s. 140; Kutlu, “*Mâtürîdî Kültür İlgili Bibliyografya*”, s. 443-510.

56 Nesefî, *age.*, I, 356-7.

57 Ebû Yüsr el-Pezdevî, *Ehli's-Sünnet Akâidi*, çev. Şerafettin Gölçük, İstanbul 1998, s. 3.

arasındadır. Mâtürîdî'nin hocası İyâdî (ö.260/874), öldüğünde geride Mâtürîdî ve onun seviyesinde kırk bilgin öğrenci olduğunu Nesefî (ö.508/1184) söyler.⁵⁸

Mâtürîdî'ye Ebû Hanîfe'nin ilmî anlayışını, eserlerini aktaran âlimleri şematik olarak şöyle göstermemiz mümkündür. Örnek olarak Ebû Hanîfe'ye ulaşan birinci şema şu şekildedir: ⁵⁹

Ebû Hanîfe (ö.150/767)

↓

Muhammed eş-Şeybânî (ö.189/804)

↓

Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö.248/862)

↓

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö.333/944)

Ebû Hanîfe'ye ulaşan ikinci şema şu şekildedir:

Ebû Hanîfe (ö.150/767)

↓

Muhammed eş-Şeybânî (ö.189/804) - Ebû Yusuf (ö.182/798)

↓

Ebû Süleyman Musa b. Süleyman el-Cûzcânî (ö.200/816)

↓

Ebû Nasr Ahmed el-Iyâdî (ö.331/943)- Nusayr b.Yahya el-Belhî-Ebû Bekir el-Cûzcânî

↓

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö.333/944)

58 Nesefî, *age.*, I, 470.

59 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 80-1; Ebû'l-Feyz Muhammed b. Mahamed ez-Zebidî, *İthafü's-Saade*, Darü İhyâit-Turasil Arabi, Beyrut trs. II, 5.

Ebû Hanîfe'ye ulaşan üçüncü şema şu şekildedir:

Ebû Hanîfe (ö.150/767)

↓

Ebû Mutî el-Hakem b.Abdillah el-Belhî (ö.199/815)-Ebû Mukâtil Hafs es-Semerkandî (ö.208/823)

↓

Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö.248/962)-Nusayr b. Yahya el-Belhî (ö.268/881)

↓

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö.333/944)

Bu hocaların tamamı, İmâmı A'zam Ebû Hanîfe'nin talebelerinden ders aldıkları bilinmektedir.⁶⁰ Mâtürîdî, hocaları ve eserleriyle yetinmemiş, kendi dönemindeki din ve mezheplerin kendi metinlerine ve felsefi eserlerine ulaşarak onları incelemiş ve eserlerinde onların bazı görüşlerini açıkça savunmuş, bazılarını ise eleştirmiştir.⁶¹ Mâtürîdînin hocaları, ilimleri Ebû Hanîfe'ye uzanan âlimlerin reisi ve Dârü'l-Cüzcânîye'de ders veren Ebû'n-Nasr el-İyâzi (ö.331/943) ile Ebû Bekr Ahmed el-Cüzcânî ve Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö.248/862)'dir. Bunların hocası ise Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'den okumuş olan Ebû Süleyman b. Musa el-Cüzcânî (ö. 200/816)'dir.⁶² Mâtürîdî'nin bu hocaları, İmâm-ı A'zam'dan rivâyet zincirine sahiptir.⁶³ Mâtürîdî bizzat kendisi, Ebû Hanîfe'nin şu kitaplarını rivâyet ettiğini söylüyor. Bunlar, *el-Fikhu'l-Ebsat*, *er-Risale ile'l-Betti*, *el-Alim ve'l-Müteallim*, *el-Vasiyyetü Ebû Hanîfe li Yusuf b. Halid* adlı kitaplardır. Mâtürîdî bunları, Ebû Nasr Ahmet b. El-Abbas el-Eyadi'den, Ahmed b. İshak el-Cürcânî'den ve Nasr b. Yahya b. Hasan eş-Şeybanî'nin talebesi, Ebû Süleyman Musa el-Cüzcânî'den rivâyet ettiklerini, Ebû Süleyman'ın da bu kitapları, Ebû Hanîfe'nin talebesi ve kendisinin hocası olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'den rivâyet ettiğini anlatır.⁶⁴ Ebû Hanîfe'den kendisine kadar ismi geçen âlimler kanalıyla, seleften aldığı akîde ve fikrî temeller, Mâtürîdî'nin elinde, bir "Kelâm İlmi" haline dönüştürdüğü söylenilebilir.

60 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 80-1.

61 Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî", s. 25.

62 Metin Yurdagür, "Cüzcânî, Ebû Bekir", DİA, İstanbul 1993, VIII, 97.

63 Mâtürîdî, *Tevhid*, s. XXIII; Neseфі, *age.*, I, 356.

64 Ebû Zehrâ, *age.*, s. 216; Özen, "Mâtürîdî", DİA, XXVIII, 149.

Mâtürîdî idârî görev yaptığı *Semerkand Dârü'l-Cüzcaniyye*'de ömrünün sonuna kadar ders verdi. Mâtürîdî'nin Ebû Hanife'nin sözlü ve yazılı menkûlâtına karşı takındığı tavrı, kendi talebeleri onun eserlerine karşı takınıp imamlarının mezhebini geliştirmeye çalıştılar. Konuları da kolay anlaşılır hale getirmeye çalışırken mezhebi de sistemli hale getirdiler. Ebü'l-Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hâkim es-Semerkandi (ö.340/951). Ebü'l-Hasan Ali b. Said er-Rüstüfî (ö.345/956). Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Buhari es-Semerkandi (ö. 373/984) ve Ebû Muhammed Abdülkerim Musa el-Pezdevî (ö. 390/1000) gibi birçok öğrencisi olmuştu. XII. yüzyıl başlarında Nesefî, "Tabsiratü'l-Edille" adlı eserinde Mâtürîdî'yi Ehl-i Sünnet kelâmının lideri görüp, görüşlerini merkeze almak sûretiyle eserini te'lif etmiştir.⁶⁵ Nesefî, Mâtürîdî'nin ilmi şahsiyeti hakkında özetle şunları anlatır:

"İlim deryasına dalarak oradan ilmin cevherlerini çıkaran, getirdiği dini hüccetlerin incilerini keskin zekâsı, derin ilmi ve fesahatıyla süsleyen Mâtürîdî'nin yaşadığı ilim çevresinde, kendinden başka ilim adamı olmasaydı bile o, gerçekten bu yeri dolduracak güçteydi. Onun eserlerindeki inceliklere, delillere keşfetme ve değerlendirme yeteneğine vakıf olanlar ve onun muarızlarını ilzam etmekte, ilmi mücadele adabında izlediği başarılı usûlü anlayanlar, Mâtürîdî'nin Allah'ın özel bir lûtfuna ve yardımına mazhar olduğunu takdir ederler. Hocası Ebû Nasır el-Iyazi, Mâtürîdî'nin bulunmadığı ilim meclislerinde konuşmaz, uzaktan gördüğü zaman ona hayran hayran bakar ve her defasında da: "Rabbim dilediğini yaratır ve seçer"⁶⁶ derdi."⁶⁷

Mâtürîdî'nin hocalarından biri olan İyâdî (ö.331/943), ilminin genişliği, hikmet sahibi olması, yaşadıkları çevrede bulunan diğer din ve fırkaları çok iyi bilmesinden, onun bu konulardaki bilgisine olan itimadından dolayı, o derse gelinceye kadar dersine başlamamıştır. Mâtürîdî, hem aklî hem de naklî ilimleri böylesine güzel bir ortamda derinlemesine tahsil etmiş, onların temel ilke ve inceliklerine vâkıf olduktan sonra Kelâm, Fıkıh ve Tefsir alanlarında önde gelen bir âlim mevkiine yükselmiş. Hocalarına âit sözlü ve yazılı birikimleri ilkeli bir âlim olarak talebelerine intikâl ettirmenin yanında, onları geliştirip sistemleştirmiştir. Mâtürîdî'nin

65 A. Vehbi Ecer, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, Yesevi Yay., İstanbul 2007, s. 12 vd; Ulrich Rudolph, "Das Entstehen der Mâtürîdiya", çev. Ali Dere, Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, ed. Sönmez Kutlu, 2011, s. 324 vd.

66 Kasas, 28/68.

67 Nesefî, *age.*, I, 8-10.

fikirlerini yayan Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö.493/1100), Ebû Hafs Necmuddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî (ö.1142), Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö.508/1184), Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310), Kemâleddin İbnü'l-Hümam (ö.861/1457) gibi önemli âlimler yetişmiştir.

Yaşadığı bu dönemde bir taraftan muhtelif din ve düşünce sistemleri arasındaki rekabetin olması, diğer taraftan güvenli ve özgür bir ilmî atmosferin bulunması, ayrıca yoğun bir eğitim faaliyetinin olması, zaman ve mekânın elverişli olması gibi birçok faktör Mâtürîdî'nin fikirlerinin oluşmasını kolaylaştırmıştır. Böyle bir ortamda Mâtürîdî, bir taraftan İslam inançlarını hedef alıp yıkmaya çalışan pek çok düalist ve inkârcı akımların görüşlerini ve iddialarını ele alıp çürütmeye çalışırken, bir taraftan da başta tevhid olmak üzere İslam inanç esaslarını tespiti, ispata ve savunmaya çalışmaktadır. Hanefî-Mâtürîdî gelenele diğer din, inanç ve mezhep mensupları arasında meydana gelen rekabetin, ilmî faaliyetlerin zinde kalıp gelişip, sistemleşmesine yardımcı olduğu söylenilebilir. Mâtürîdî, çeşitli fikir ve görüşleri hocaları ve eserlerinden alıp geliştirmenin ötesinde kendi muhakeme gücü ve dehâsıyla meczetmiş, sistemleştirmiştir. Ebû Hanîfe'den kendisine kadar ismi geçen âlimler kanalıyla, seleften aldığı akîde ve fikrî temeller, Mâtürîdî'nin elinde, bir "Kelâm İlmi" haline dönüşmüş. Kendisinden sonra görüşleri *Belh*, *Buhârâ*, *Nesef* ve *Pezdev* gibi büyük şehirlerde asırlarca okutulup öğretilmiştir. Öğrencileri de onun görüşlerini eserlerinde anlatmış, atıfta bulunmuşlar. Yazılan bu eserler vasıtasıyla Mâtürîdî'nin görüşlerinin başta Mâverâünnehir ve Horasan olmak üzere özellikle Türklerin hâkim olduğu veya bulunduğu yerlerde daha çok yayıldığını söylemek de mümkündür. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet'in kelâm metodunu sistemli bir şekilde başlatan, akla da ve nakle de lâıyk oldukları değeri vererek bu şekilde İslam inançlarını açıklamaya çalışan Mâtürîdî olmuştur, denilebilir. Ebû Hanîfe'nin yolunu takip eden Mâtürîdî'nin üstünlüğünü sağlayan etkenlerin başında onun metodu, dini anlama tarzı gelmektedir. O, kendisinden önceki ve dönemindeki farklı firkalara mensup mütekellimlerin görüşlerini ve uyguladıkları yöntemleri iyi takip ederek kendine özgü asırlara hitap edecek orijinal metod ve yöntemler sunmuştur. Onun mantığı "ne sadece akla ne de nakle dayanıp hem akıl hem nakil ve hem de duyular bu mantığın saç ayaklarını"⁶⁸ oluştururlar. Bilgi elde etme yolları duyu organları (el-A'yan), Haber (el-Ahbar), Akıl (nazar/istidlâl) olmak üzere üçe ayırıp aklı bilgi kaynaklarına aldığını görölür.⁶⁹

68 H.Sabri Erdem, *Mâtürîdî ve İbn Teymîyye'de Metod Anlayışı*, Şule Yay., İstanbul 1998, s. 20.

69 Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 7-8; *Tevhîdâtü Ehlî's-Sünne*, IX, 427.

İslam literâtürüne en önemli katkısı, kelâm tarihi içerisinde bilgiyi bir teori olarak ele alan ilk isim olmasıdır.⁷⁰ Mâtürîdî'ye göre dış dünyayı ve dünyanın özelliklerini bilmesi için insana verilmiş olan duyular, bilgi etme yollarından en yücesidir. İlk bilgileri insan duyular vasıtasıyla elde eder.⁷¹ Havassı sadece görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyularıyla ifâde etmek üzere, a'yândan daha dar anlamda kullandığını söylenebilir. Mâtürîdî, eserlerinde *aklî tefekkür* ve *istidlâli* müdafaa eder, vahyin irşadına dayanan akla itimat eder.⁷² Allah'ın varlığı hakkında aklî delil getirmeyi mutlaka geçerli görür. İnsanda bulunan en aziz şey olan akıldır.⁷³ Akıl kayar ve doğruyu bulamaz korkusuyla sadece nakle dayanmayı gerekli gören fakihler ve hadisçilere karşı çıkararak “*Akl yürütmeyi inkâr eden kimsenin elinde onu reddetmek için akıl yürütmekten başka bir kanıt yoktur. Bu da istidlâlin yolu yine kendisidir. Bir de şu var. Kâinatta mevcut hikmetlerin bilinmesi gerekmektedir. Çünkü böylesinin hikmetten uzak olarak meydana getirilmiş olması söz konusu değildir*”⁷⁴ der. Bu görüşüyle dini konularda aklı öne almayan, sadece nakille yetinilmesi kanaatini taşıyan Selefi (Haşviyye, Ehl-i Hadis) görüşleri eleştirdiği söylenebilir.

Mâtürîdî'ye göre akılı kullanarak eşyayı düşünmek, onun prensip ve sonuçlarından gizli olanları bilmek içindir.⁷⁵ O, akılı kullanmaya engel olan şeytanın vesvesesi ve işi olduğunun da bilinmesini ister. Yani insana aklını kullanmaktan vazgeçmeyi telkin eden şeytanî vesveseden başka bir şey değildir.⁷⁶ Mâtürîdî'ye göre akıl bilmeye muhtaç olduğumuz her şeyin gerçek bilgisini veremez. Duyular gibi onun da bir sınırı vardır. Bazen insan akılı, arzu, alışkanlık, çevre ve toplum gibi faktörlerle bulandırılır ve tesir altında kalır. Bundan dolayı akıl, onu dalâlete düşmekten koruyan, doğru yola yönelten, ince ve esrarengiz meseleleri anlamasına yardım eden ve gerçeği bildiren bir kılavuza muhtaçtır. Bu kılavuz, peygamberlere gelen “vahiy”dir. Vahiy, sadece dînî meselelere de hasredilemez. Bilâkis birçok dünyevî meselelerde de onun kılavuzluğuna ihtiyaç vardır. Çeşitli besin maddelerinin ve ilâçların keşfi, sanat ve mesleklerin icadı, hep bu hidâyetin sonuçlarıdır. İnsan akılı, bu tür meselelerin birçoğunda hiçbir bilgi vermez ve insan, bütün bu şeyler hakkında bilgi için sadece şahsi tecrübelerine güvenmek zorunda kalsaydı, medeniyet bu

70 M. Sait Özervarlı, *Kelâm Âlimleri Fihristi*, TDV. Yay., İstanbul 1999, s. 31.

71 Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 174-5.

72 Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 8, 13.

73 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 23.

74 Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 19.

75 Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 17.

76 Kâf, 50/16, Araf, 7/20; Tâhâ, 20/120; Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 17-8.

kadar hızlı bir gelişme kaydedemezdi. Dinî inancın malzemeleri vahiyden çıkarılır ve aklın görevi de, onları doğru bir şekilde anlatmaktır. Vahyin açıklanmasında da aklın önemini onun düşünce sisteminde net olarak görmekteyiz. Mâtürîdî'ye göre vahiy doğru anlaşılır ve akılla vahyin gerçek konuları iyi belirlenirse, akılla vahiy arasında ihtilâf olmadığı görülür.⁷⁷ Çünkü insanda bulunan en aziz şey olan akıldır.⁷⁸ Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı Kur'ân'ın anlaşılmasına büyük katkı sağlamıştır. Mâtürîdî akılla nakil arasında eşaslı bir denge kurulabilmiş dinin hakikatını anlayabilmek ve ondan yeterince faydalanabilmek için akla güvenmenin zarûretine inanmış ve şeriata muhalif olmayan noktalarda hükmünü esas kabul etmiştir.⁷⁹

Mâtürîdî'nin kelâm alanındaki görüşleri yanında bilhassa fıkıh usulüne ilişkin görüşleri Semerkandlı takipçileri üzerinde oldukça etkili olmuş ve kendisi Semerkand fıkıh okulunun reisi (*reisü meşâihî Semerkand*) kabul edilmiştir.⁸⁰ O, fikhî “bir şeyi başkasına delâlet eden mânâsıyla bilmektir, bir şeyi başkasına delâlet eden benzeriyle birlikte bilmek yahut görünenden (şahid) hareketle görünmeyeni (gaib) bilmek yahut açık (zahir) olandan hareketle gizli ve kapalı (hafî ve batın) olanı bilmektir”⁸¹ diye tanımlar. Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin fikirlerini ve rey metodunu savunmakla kalmamış, aynı zamanda onun görüşlerini sistematik hale de getirmiştir.⁸² Fıkıh dersleri verdiği ve Ebü'l-Hasan Ali b. Said er-Rustuğfeni (ö.345/956)'ye İmâm Muhammed (ö.189/805)'in “el-Mebsum” adlı eserinin tamamını ve “el-Camiu'l-Kebir”i zekât bölümüne kadar okuttuğu bilinen Mâtürîdî, kendi eserlerinde “fakih” ünvanını kullanır. Ona göre fikhın kaynakları, Kitap, sünnet, icmâ-i ümmet, kıyas, istihsan, geçmiş şeriat ve sahabe sözleridir.⁸³ Mâtürîdî'ye göre farklı yetenek ve arzulara sahip bulunmalarına rağmen âlimlerin bir noktada fikir birliğine varmaları, hükmünü icra etmeyi ve yaratıklarını korumayı isteyen Allah'ın lütfundan başka bir şey değildir. Bu açıdan icma, mütevâtir haber-i rasûle benzemektedir.⁸⁴ Mâtürîdî, şeriatlar arasındaki neshi ilâhî hikmete aykırı görmemekte, aksine hikmetin bir

77 Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 16.

78 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 23.

79 Ebû Zehrâ, *age.*, s. 239-40.

80 Özen, “İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulünün İnşası”, s. 225.

81 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VI, 119, 434.

82 Şükrü Özen, Bekir Topaloğlu, “Mâtürîdî”, *DİA*, İstanbul 2003, 28, 146-7.

83 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl-i Sünne*, I, 120, II, 322.

84 Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 9-10; Özen Topaloğlu, “Mâtürîdî”, *DİA*, 28, 151.

gereği olarak değerlendirmektedir.⁸⁵ Hikmeti de Allah'ın bir diğerini nesh eden çeşitli şeriatlar sunup insanlara tercih hakkı ve ve inanma hürriyeti vererek onları imtihan etme isteğinin bir tezahürü olarak görmektedir. O'nun sisteminde önemli bir yere sahip olan "Hikmet" konusu, günümüzde "Makasıdu'ş-Şeria/ Şari'in Maksatları, Hikmet-i Teşri" konularında Mâtürîdî sistemi hakkında bize bir fikir vermektedir. Bir de fıkıh ile alâkalı bir kitabına *Me'hazu'ş-Şerai'* ismini vermesi, onun sistemini daha dikkat çekici bir hale getirdiği söylenilebilir. Mâtürîdî, nasları ihmâl etmemekle birlikte, itikadî esasların yanısıra İslam'ın bütün ana ilkelerini akli bilgilerle yoğun bir şekilde temellendirmeye çalışır. Böylece O, nasları akılçılık ve hikmet felsefesi diye nitelendirilebilecek bir düşünce yapısıyla yorumlar. Mâtürîdî'nin geliştirdiği sistemin temel felsefesi, maddî ve manevî âlemin birbirine olan bağıını incelemek üzerine kuruludur. Mâtürîdî'nin sırf bu dünya ya da sırf öte dünyaya dayalı bir anlayışa değil, bu dünyanın öte dünya ile olan bağıntısına ve her iki âlemin ilişkisinde hikmetlere yönelik bir düşünce sistemi geliştirmiştir.⁸⁶

Mâtürîdî, tefsir yerine, te'vil kelimesini kullanır. Tefsir Allah'ın kelâmından murad edilen şey hakkında kesin hüküm vermek, te'vil, kelimenin (lafzın) anlam ihtimâllerinden birini tercihtir. Burada Allah'ı şahit gösterme ve kendi görüşlerini Allah'ın muradı gibi sanmaya yer yoktur. Temelde mutlaklık değil, izafilik (görecelik) söz konusudur.⁸⁷ Sahabeler vahyin şahidi olduklarından açıklamak denilen tefsir yaparlar. Sonraki âlimler ise iki mânâdan hangisi uygun ise ona yönelir tercih eder yani te'vil yaparlar.⁸⁸ Lafızda rivâyet, anlamda dirâyet esastır. Onun Kur'ân yorum yöntemi, dirâyet olarak adlandırılan tarzıdır. Dirâyet tefsiri, semantik tahlillere ve metin analizine dayanır. Mâtürîdî'nin hem Kur'ânı yorumladığı eserine "Te'vilât" ismini vermesi ve salt rivâyetlere dayanmayıp, Kur'ân'ı akli yorumlara tabi tutması, bu yöntemin önemini çok erken farkettiğini gösterir.⁸⁹ Çağdaş metin teorilerinde hermenötik olarak kavramsallaştırılan bu yöntem, te'vil adıyla İslam kültürünün ilk dönemlerinden beri etkin bir şekilde kullanılmaktadır.⁹⁰

Mâtürîdî, müteşâbih âyetleri de bu tarzda yorumlar. Müteşâbihlerin hikmetini de Allah'ın kullarını iki şekilde imtihana tabi tuttuğunu, biri irdelemeden benimsemek,

85 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 202, VI, 465.

86 Osman Oral, "Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı", ERÜ SBE, Doktora Tezi, Kayseri 2014, s. 12 vd.

87 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl-i Sümme*, I, 15 vd.

88 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl-i Sümme*, I, 16 vd.

89 Talip Özdeş, *İmâm Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 52 vd.

90 Şaban Ali Düzgün, "Mâtürîdî'nin Kur'ân Yorum Yöntemi", *Kelâm Araştırmaları*, 10: 1, 2012, s. 5-6.

diğeri ise araştırıp incelemekle gerçekleşeceğini söyler.⁹¹ Sadece Allah'ın ilminde olan müteşabihler de insanın bilgisi olamaz. Mâtürîdî'ye göre işte burada insan, bazen de araştırma yapmayarak tevakkuf etmekle imtihan olunur. O, muhkem âyetlerde yanlış istidlâllere düşmelerinin sebeplerini irdeler. Fitrî karakterinin kaba zevklere düşkün olması, alışkanlıklarını terk edememesi, güvendiği birine özenmesi, sorup soruşturma ve öğrenme işini yeterince yerine getirememesi, kendi aklına güvenerek, ilâhî hikmeti onun üzerine kurmaya kalkışması ve aklını nakle tabi kılmaması ile araştırma, incelemeyi yetersiz yapması gibi gerekçeler gösterir.⁹² Mâtürîdî, âyetler arasındaki kelime, konu, muhteva vb. benzerliğinin ötesinde üslûp, siyak-sibak, edebî sunuluş gibi unsurlardaki ortak noktaları tesbit edip bağlantılar kurabilmiştir.⁹³ O, Kur'ân âyetlerini, Kur'ân ve Sünnet'e uygun bir şekilde açıklayarak Ehl-i Sünnet inancını sağlam bir zemine oturtan ilk müfessirdir. Bu üslûp ve metoduyla kendinden sonrakilere de cesâret veren Mâtürîdî'den sonra Ebül-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşeri (ö.583/1143), Fahreddin er-Râzî (ö.606/1209), Celaleddin es-Suyûtî (ö.911/1505) ve Ebü's-Senâ Şihâbüddîn el-Âlusi (ö.1270/1853) vb. gibi müfessirlerin Mâtürîdî'nin te'vil metodu tarzında çalışma yapmışlardır. Bu durum onun ilmî dehasını da göstermektedir.⁹⁴

İtikadî meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren kelâm mezhebi Mu'tezilenin aşırı akılcı ve Eş'ariyye'nin aklı küçümseyen görüşlerine karşı orta yolu takip eden Mâtürîdî üçüncü bir görüş sunmaktadır. O, yaşadığı toplumun ma'şeri vicdanında ma'kes bulan ulûhiyet anlayışını, Kur'ân'ı esas alarak ve İslam dâiresi içinde kalarak sistematik bir şekilde dile getirmesidir. Bu anlayış, onun çoğulculuk bağlamında şirki ifade etmeyen dini anlayışlara karşı dengeli ve hoşgörülü bir şekilde yaklaşmamasına imkân sağlamıştır. Dolayısıyla onun diğer görüşlere karşı akademik tarzda yaklaştığı, şahsiyet ve onurunu düşürücü sözlerden uzak durduğu görülür.

Osmanlı Devleti'nin ulaştığı her yere akla ve nakle önem veren Mâtürîdî'nin görüşleri "Hanefi-Mâtürîdî" mezhebi veya geleneği şeklinde yansımış ve yayılmıştır. Bugün İslam ülkelerinde yapılan nüfus sayımlarında mezheplerle ilgili açık bilgiler bulunamadığından onların dağılımlarının gösteren gerçek rakamlar elde mevcut değildir. Günümüzde dünya nüfusunün fazlasını sünni denilen Ehl-i

91 Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 283; Mâtürîdî, *Tevhidü Ehlî's-Sünne*, II, 213 vd.

92 Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 352-3.

93 Bekir Topaloğlu, "İmâm Mâtürîdî'nin Temel İslam Bilimlerindeki Yeri", *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, MÜİFY, 2009, s. 41.

94 Topaloğlu, "İmâm Mâtürîdî'nin Temel İslam Bilimlerindeki Yeri", s. 41.

Sünnet ve'l-Cemâat görüşleri hâkimdir. Mâtürîdîlik, Maverâünnehr gibi kapalı bir bölgede ortaya çıkması, Basra ve Bağdat gibi devrin ilim merkezlerinden uzak bir bölgede yayılması sebebiyle Eş'ârilik kadar şöret bulmamıştır. Daha ziyade Maverâünnehr bölgesinde ve Türkler arasında yayılmıştır.

Hâkim es-Semerkindî (ö.324/953), Sadru'l-İslam Muhammed Pezdevî (ö.493/1100), Ebu'l-Muin en-Nesefî (ö.508/1184), Burhaneddin en-Nesefî (ö.687/1289), Ömer en-Nesefî (ö.537/1142), Ebu'l-Berekât en-Nesefî (ö.710/1310), Nureddin es-Sabûnî (ö.580/1184). Hasan Çelebi el-Fenari (ö.841/1437) Şemsuddîn Muhammed b. Hamza el-Fenari (ö.834/1430), Ferganalı Ali b. Osman el-Ûşî (ö.575/1179). İbnu'l-Humam (ö.861/1457), Hızır Bey (ö.863/1458), Hayalî Ahmet Efendi (ö.875/1470), Kestelli Muslihiddin Mustafa (ö.901/1495), Ali Kuşçu (ö.879/1474), Abdulkakim Siyalkuti (ö.1067/1656), Ahmet Fuzulî (ö.963/1556), Aliyyul-Kari (ö.1014/1605). Kemaleddin el-Beyâdi (ö.1098/1687) Kemâl Paşazâde (ö.940/1534) İmâm Mâtürîdî'den sonraki en meşhur Mâtürîdî âlimleri sayılabilir.⁹⁵

Hanefî-Mâtürîdî mezhebi kıt'alararası ülkelere yayılmış ve bugün dünya müslümanlarının % 90'ın üzerinde bir oran Ehl-i Sünnet çizgisinde, Ehl-i Sünnet'in de % 50-55 oranı da bu mezheptedir.⁹⁶ Hanefî mezhebinin Osmanlı İmparatorluğu'nun fıkıhta resmî mezhebi gibi olması sebebiyle Osmanlı topraklarında itikâdî açıdan Mâtürîdîliğin de yayıldığı söylenebilir. Tarihte birçok devlet tarafından resmî mezhep kabul edilir. Sözelimi itikadda Mâtürîdî olan Hanefî Mezhebi, Abbâsi Devletinin hâkim olduğu bütün ülkelere yayılmıştı. Balkanlar, Türkiye, Kafkasya, Hazar denizi çevresi, Afganistan, Çin, Hindistan, Pakistan, Irak, Suriye, Kuzey Afrika, Güney Afrika toplulukları arasında yayılmıştır. Bugün Türkiye, balkanlar, kuzey-doğu Avrupa, Orta Asya ve Çin, ayrıca Hindistan, Eritre, Habeşistan'da Mâtürîdîlik anlayışının yaygın olduğu bilinmektedir.⁹⁷

Selefiyye, Havâric, Mu'tezile, Şîa ve Eş'ariyye'den farklılık arzeden görüşleriyle müstakil bir Sünnî kelâm mektebi olan Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin görüşleri etrafında Mâtürîdîyye oluşmuştur. Metod bakımından sünnete daha yakın,

95 Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdîyye", DİA, İstanbul 2003, 28/170; Oral, "Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı", s. 24 vd; Osman Oral, *Kelâm Tarihi ve Terimleri*, Tiydem Yay., Ankara 2016, s. 105-8, 218.

96 Mahmut Şakir, *Sükkânü'l-Âlemi'l-İslamî*, Beyrut trs, s. 25 vd.

97 Şakir, *age.*, s. 25 vd; Yusuf Ziya Yörükân, "İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler ve Ebû Mansûr-i Matürîdî", AÜİFD, II, 1953, s. 127-8.

mensuplarının sayısı diğer her bir mezhepten daha çok olduğu halde onun eserleri fazla şöhret bulmamış, diğer Sünnî ekol Eş'ariyye kadar kendisini takdim ve teşhir edememiştir. Ama yine de İmam Mâtürîdî'nin akıl ve mantık kurallarını ustalıklı kullanması dinî meselelerde esnek bir yol takip etmesi mezhebin yayılmasında etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç

İslam Mezhepleri Tarihi'nde önemli bir yeri olan İmam Mâtürîdî (ö.333/944)'nin görüşleri incelendiğinde “Hanefilik” adlı mezhebin önderi kabul edilen İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (ö.150/767)'nin itikâdî görüşlerini sistemleştirip Hanefi ekolüne yeni bir açılım da getirdiği söylenebilir. O'nun izinden giden âlimler, Ehl-i Sünnet'in Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin görüşleri etrafında oluşan kelâm mektebi “Mâtürîdîlik” diye bilinen itikâdî ekolünü oluşturmuşlar, İslam Mezhepleri Tarihi'nde de “Hanefi-Mâtürîdî” geleneği veya ekolü diye de tanınmışlardır.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, sünnî mezhepler içinde kelâm metodunu sistemli bir şekilde başlatan, akla da ve nakle de lâıyk oldukları değeri vererek İslam inançlarını açıklamaya çalışan kişidir. Onun bilgi kaynakları arasında akli ilk defa kullanarak kelâm metodu oluşturduğu, akli tefekkür ve istidlâli müdafaa ile vahye dayanan akla itimat ettiği de anlaşılmaktadır. O, dini anlama konusunda araştırmacı, sorgulayıcı bir ruhla gelişimi ve ilerlemeyi hedefler, daha hoşgörülü bir tutumla problemleri akıl ve nakil ışığında çözmeye çalışır. Düşünce sistemini “Tenzih” ve “Hikmet” prensipleri üzerine bina ettiği söylenebilir. Tenzih prensibinde, Allah ile başka herhangi bir varlık arasında benzerlik kurma (teşbih) ve O'na şekil, cisim atfetme (tecsim) düşüncesine Allah'ın sıfatlarını inkâr etmeksizin karşı çıkar. Hikmet prensibinde de Allah'ın ezeli ve ebedî “hikmet” ismi ve sıfatı olduğu temelinde Hakîm yaratıcının fiillerini *-evren, dünya, âhiret, nübüvvet vs. - hikmet* üzerine temellendirir.

İnsanın irâde ve sorumluluğu karşısında Mâtürîdî, Cebriye ile Mu'tezile arasında itidal bir yol izleyerek insan fiillerinin yaratıcısının hikmetle yaratan Allah, o fiili kesbedenin ise özgür irâdesiyle seçen kul olduğunu söyleyerek bireyin sorumluluğunu esas alır. İnsan, eylemlerinin gerçek sahibidir. Allah, insanı güç yetirebileceği şeylerle -Eş'arîlerin aksine- sorumlu tutmaz. Yani teklif-i mâ lâ yûtak birey veya toplumlara takatının üstünde mükellefiyet yoktur. İnsanlar, dinde güç yetiremeyeceği şeyle asla sorumlu tutulmazlar. İslam kültür tarihinde birçok tartışmalara, ayrışmalara sebep olan din-siyâset ilişkisinde Mâtürîdî, ilk defa bir konunun siyâseten ve sosyolojik olarak doğru olabileceği, ancak diyânet açısından

farklı olabileceği tezini ileri sürer. Amacının siyâsî kanaatlerle ortaya çıkabilecek menfî durum ve ayrışmaların dine mâl olmasına engel olma ve dinin birleştirici yönünü öne çıkartma arzusudur. O'nun diyânet-siyâset veya din-şariat ayrımı muhtemelen siyâseten ve hukûken yapılan her türlü icraat ve yorumun dinin özüne zarar vermemesi, çağlara ve dönemlere göre değişen siyâsetin çağlara ve dönemlere göre değişmeyen dini tahrif etmemesi, ayrışmalara ve şiddete dayanak teşkil etmemesine yönelik olmalıdır.

Eski Türklerde olan toplumsal hoşgörü ve müsamaha gibi değerleri İslam'la yoğuran Mâtürîdî, geleneksel ve rivâyete dayalı din anlayışı yerine, insan irâdesi, görüş, rey ve ictihadına dayalı düşünceye önem veren, diğer din ve mezheplerin görüşlerine karşı hoşgörülü, mu'tedil bir tutum sergileyerek ortaya çıkan dinî problemleri akıl ve nakil ışığında çözmeye çalışmaktadır. O'nun İslamın evrenselliğine zarar vermeyecek biçimde, itici olmaktan çok kucaklayıcı, hoşgörülü, i'tidalli bir yaklaşımla dini yorumlaması, dinin özünü ilgilendirmeyen görüş farklılıklarını hoşgörüyle, onların sahiplerini dinden çıkmış saymaması metod ve yöntemlerini çağlar üstü yaptığı da söylenebilir.

Mâtürîdî'nin ifrat ve tefritten uzak mu'tedil, hoşgörülü metod ve bakış açıları, dün olduğu gibi günümüz dinî anlayışlarına önemli açılımlar getirebileceği gibi itikâdî ve ahlâkî toplum hayatında görülen problemlerin çözümüne de katkı sağlayabileceğini düşünülebilir. O, akıl ve vahiy bütünlüğünü sağlaması hem tenzih hem de insanın hikmetle yaratılması temelinde, bireyin özgür ihtiyar, irade ve sorumluluğundan bahsetmesi, insanın ve hayatının değerli oluşu fert ve toplum barışına sağlama yönüyle onun kelâm ve İslam Mezhepler Tarihi'nde önemli bir metod ve bakış açısı ortaya koyduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Ak, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Bayrak Matb., İstanbul 2008.
- Düzgün, Şaban Ali, “Mâtürîdî'nin Kur'ân Yorum Yöntemi”, *Kelâm Araştırmaları*, 10: 1, 2012, s. 5-6.
- Ebû Zehrâ, Muhammed, *İslam'da Siyasi ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, terc. Hasan Karakaya, Kerim AYTEKİN, Hisar Yay., İstanbul 1983.
- Ebû'l-Vefâ el-Kureşî, Ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed, *el-Cevahirü'l-Mudiyye fi Tabakati'l-Hanefiyye*, Kahire 1413/1993.
- Ebü'l-Fidâ Zeynüddin Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, Tahk. M. Hayr Ramazan Yusuf, Dârü'l-Kalem, Dımaşk 1992.
- Ecer, A. Vehbi, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî*, Yesevi Yay., İstanbul 2007.
- Erdem, H. Sabri, *Mâtürîdî ve İbn Teymiyye'de Metod Anlayışı*, Şule Yay., İstanbul 1998.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2010.
- Frye, R. Nelson, “Orta Çağ Başarısı Buhârâ”, çev. Hasan Kurt, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, CXII, 2000, s. 425.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yakut, *Mu'cem ül-Büldan*, yy., Beyrut 1957.
- Hitti, K. Philip, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, terc. Salih Tuğ, yy., İstanbul 1995.
- İbn Ebi'l-Vefâ, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed İbn Sâlim, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, Tahk. Abdülfettah M.el-Hulvî, Dârü'l-Hicr li't-Tibaa' ve'n-Neşr, Kahire 1993.
- İbn Hallikan, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir, *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, yy., Mısır trs.
- Kehhale, Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifin Teracimü Musannifu'l-kütübü'l-Arabiyye*, Darü ihyai't-turasil-Arabiyye, Beyrut trs.
- Kutlu, Sönmez, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî”, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 2011.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed b. Abdullhay, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, yy., Kahire 1324.

Mağribi, Ali Abdülfettah, *İmâmu Ehli's-sünne ve'l-Cemaa Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Arauhu'l-Kelâmîyye*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1405/1985.

Makdisi, M.b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekasim fi Marifeti'l-Ekaim*, yy., London 1909.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kıtabu't-Tevhid*, haz. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, İSAM Yay., Ankara 2005.

_____, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne, Tefsiru'l-Mâtürîdî*, Tahk. Mecdi Basellum, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2005.

_____, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Tahk. Ahmet Vanlıoğlu; İlmî Kontr. Bekir Topaloğlu, Mîzân Yay., İstanbul 2005.

Muminov, Aşirbek, "Mâtürîdîlik Araştırmalarında Kaynak Olarak Semerkant Câkardize Mezarlığı", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 2009.

Nesefi, Ebu'l-Muin, *Tabıratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, Tahk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB Yay., Ankara 2004.

Oral, Osman, "*Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı*", ERÜ SBE Doktora Tezi, Kayseri 2014.

_____, *Kelâm Tarihi ve Terimleri*, Tiydem Yay., Ankara 2016.

Özdeş, Talip, *İmâm Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul 2003.

Özen, Şükrü, Topaloğlu, Bekir, "*Mâtürîdî*", DİA, C 28, 2005, s. 146-165.

_____, "*İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulünün İnşası*", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 2011.

Özervarlı, M. Sait, *Kelâm Âlimleri Fihristi*, TDV. Yay., İstanbul 1999.

Pezdevi, Ebu Yüsr, *Ehli's-Sünnet Akâidi*, çev. Şerafettin Gölcük, Kayhan Yay., İstanbul 1998.

Rudolph, Ulrich, "Das Entstehen der Mâtürîdiya", çev. Ali Dere, Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, ed. Sönmez Kutlu, Kitabiyat Yay., Ankara 2011.

Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidâye fi Usuli'd-Din*, terc. Bekir Topaloğlu, Mâtürîdiyye Akâidi, DİB Yayınları, Ankara 1995.

Sem'anî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensab*, Neşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani, Beyrut 1400/1980.

Semerkindi, Alauddin Ahmed, *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl fî Usuli'l-Fıkh*, Tahk. Ahmed Fehmi Ebu Sinne, Riyad 1984.

Şakir, Mahmut, *Sükkânu'l-Âlemi'l-İslami*, yy, Beyrut trs.

Taşköprülüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftahü's-Saade ve Misbahu's-Siyade fî Mevduati'l-Ulum*, Kahire trs.

Topaloğlu, Bekir, "İmâm Mâtürîdî'nin Temel İslam Bilimlerindeki Yeri", *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, MÜİFY, 2009, s. 41-45.

Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, terc. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 1981.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Mâtürîdiyye", *DİA*, C 28, İstanbul 2003, s. 165-175.

YAZICI, Nesimi, *İlk İslam Türk Devletleri Tarihi*, TDV. Yay., Ankara 2002.

YAZICI, Tahsin, "Bellî", *DİA*, C5, 1992, s. 410-411.

Yeprem, M. Saim, *Mâtürîdî'nin Akide Risâlesi ve Şerhi*, TDV Yay., Ankara 2011.

Yörükan, Yusuf Ziya, "İslam Akâid Sisteminde Gelişmeler ve Ebû Mansûr-i Matürîdî", *AÜİFD*, II, 1953, s. 127-128.

Yurdagür, Metin, "Cüzcani, Ebû Bekir", *DİA*, C8, 1993, s. 97.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed, *İthafü's-Saade*, Darü İhyâit-Turasil Arabi, Beyrut trs.

